

A. GIRDENIS

HIERARCHINĖ ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TARMĖS KLASIFIKACIJA

§ 1. Šiaurės žemaičių tarmė iki šiol nėra smulkiau ir sistemingiau suskirstyta. Tiesa, pagal tradicinę mūsų tarmių klasifikaciją šios tarmės teritorijoje išskiriami pajūrio žemaičiai, žemaičių dzūkai ir pereiginės (vidurio žemaičių) šnektos¹, bet šie pavadinimai veikia žymi atitinkamas izoglosas negu tam tikrus dialektus. Tik V. Grinaveckis šiaurės žemaičius griežčiau suskirstė į dvi pagrindines patarmes pagal balsių asimiliacijos buvimą ar nebuvimą ir nekirčiuotų skiemenų vokalizmą². Šį tikrai vykusį skirstymą priėmė ir naujoji tarmių klasifikacija, skirianti pagal tuos pačius kriterijus kretingiškių ir telšiškių patarmes.

Smulkiau ir giliau tyrinėjant žemaičių tarmę, prireikia ir detalesnės šnektų klasifikacijos, nes tokių šnektų bei pošnektų, kurios skiriasi tarpusavy bent vienu fonologiniu elementu, šios tarmės teritorijoje yra daug daugiau negu dvi: nei kretingiškiai, nei tuo labiau telšiškiai nesudaro visai homogenišku kalbinių masių. Vien atsižvelgdami į fonemų $|\bar{e}, \bar{o}| \sim$ bk. e, o buvimą ar nebuvimą turėtume skirti mažiausiai tris kretingiškių patarmes; bent dvi patarmės išsiskirtų pagal $[\hat{i}, \hat{d}]$ fonologinį statusą, nes vienur (pvz., apie Darbėnus, Kretingą, Plungę) tie garsai yra savarankiškų fonemų $|t', d'|$ atstovai (plg. *mėdò* 'medžiu': *mėdò* 'medumi'), kitur (pvz., apie Veiviržėnus ir Rietavą) – tik minkštumui indiferentiškų fonemų $|t, d|$ alofonai. Dar kitu skirstymo pagrindu galėtų eiti $[\hat{p}, \hat{b}, \hat{v}, \hat{m}]$, kurie tarmės pietuose (apie Judrėnus, Rietavą ir kt.) yra tik fonemų $|p, b, v, m|$ alofonai³, o visur kitur – savarankiškų fonemų $|\acute{p}, \acute{b}, \acute{v}, \acute{m}|$ realizacijos.

Dar drąsiau galima tai sakyti apie telšiškius: jie fonologijos atžvilgiu yra net daugiau susiskaidę negu kretingiškiai. Ir jų skirstymui bent iš dalies galėtų tikti tie

¹ Žr. Salys A. Lietuvių kalbos tarmės. – Tübingenas, 1946, p. 10–12 (ir žemėlapi).

² Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija (fonetika). – V., 1973, p. 13. Šį skirstymą V. Grinaveckis teikė jau beveik dešimtmečiu anksčiau – į jį atsižvelgta ir sudarant naująją tarmių klasifikaciją (pirmą tos klasifikacijos išdėstymą žr. Girdenis A., Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – Kalbotyra, 1966, t. 14, p. 139 tt.; čia nagrinėjamu klausimu rašoma p. 142 ir 145).

³ Ten vietoj laukiamų $|\acute{p}, \acute{b}, \acute{v}, \acute{m}|$ vartojami junginiai $|p, b, v, m + j|$: *šlāpjūs* 'šlapius', *stō.mb-jūos* 'stambiōs'.

patys kriterijai. Pavyzdžiui, sediškiai ir skuodiškiai turi fonemas $/t, d/$, kurių nėra tradicinėse akmeniškųjų, luokiškųjų ir tirkšliškųjų sistemose; tirkšliškiai, sediškiai ir nevarėniškiai turi reguliarias fonemas $|\bar{e}, \bar{o}| \sim$ bk. e, o , svetimais akmeniškiesiems, luokiškiesiems ir skuodiškiesiems ir t. t.

§ 2. Perėjimai nuo vienu šnektų bei jų grupių prie kitų šiaurės žemaičių teritorijoje yra labai tolydūs — beveik niekur čia nerasime ryškesnių izoglosų pluoštų, rodančių aiškias tarmių ribas⁴. Todėl daug lengviau būna išskirti šios tarmės zonas, turinčias maždaug vienodas fonologines sistemas, negu objektyviai nustatyti tų zonų ribas ir ypač hierarchinius santykius, įgalinančius grupuoti šnektas į stambesnius teritorinius ir struktūrinius vienetus. Net toks, atrodo, patikimas kringiškių ir telšiškių patarmių skyrimas pasirodo daug sąlygiškesnis, kai susiduriame akis į akį su tarmės realybe, nuosekliai tirdami visas šnektas iš eilės ne anketinės apklausos, o sistemingo rišlių tekstų fiksavimo ir nagrinėjimo metodu. Toks tyrinėjimas gana greitai įtikina, kad šiaurės žemaičių tarmė yra tipiškas kalbinio kontinuumo pavyzdys. Ryškūs skirtumai čia tebūna tik tarp retų centrinių punktų, į kuriuos paprastai ir orientuojamasi stambesniuose dialektologijos darbuose. Tarp tų punktų esančios periferinės zonos labai sklandžiai pereina vienos į kitas, todėl per jas galima išvesti tik daugiau ar mažiau dirbtines (švelniau sakant, sąlygines) ribas⁵.

§ 3. Remdamiesi fonologiniais kriterijais — pirmiausia fonemų inventorių tapatumu ar skirtingumu, — galime palyginti nesunkiai atskiras šnektas sujungti į tam tikras reliatyviai vieningas ir savarankiškas tarmines zonas⁶. Žinoma, taip darydami susidursime ir su tarpinėmis šnektomis bei šnektu grupėmis, lemiančiomis kalbinio landšafto tolydumą. Bet šiaip jau toks pradinio grupavimo principas atrodo patikimas ir priimtinas. Tiktai mėgindami žengti dar žingsnį į priekį, susiduriame su paprastu, bet labai sunkiai atsakomu klausimu: kaip, kokiais kriterijais tokias reliatyviai savarankiškas ir diskretiškas zonas galima grupuoti į stambesnius vienetus?

⁴ Paprastai manoma, kad fonologinių reiškinių ribos esančios diskretiškos (tokio optimistinio požiūrio pavyzdžiu galėtų eiti str.: Fourquet J. Phonologie und Dialektologie. — Zeitschrift für Mundartforschung, 1958, Bd. 26, H. 3, S. 161—173). Bet iš tikrųjų taip nėra, nes tarpinėse zonos dalis informantų gali turėti vienokių fonemų inventorių, kiti kitokių (kitaip sakant, keli os fonologinės sistemos gali funkcionuoti toje pačioje teritorijoje, plg. Hammarström G. Linguistische Einheiten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft. — Berlin, Heidelberg, New York, 1966, S. 97).

⁵ Šiaip jau tolydumas (arba, tiksliau kalbant, sudėtinga tolydumo ir diskretiškumo dialektika) yra universalus tarminės kalbų diferenciacijos bruožas, kurį ypač kruopščiai yra tyrinėjusi klasikinė vokiečių dialektologija, ypač jos dirvoje išaugusi „kalbinių landšaftų“ teorija (trumpai apie ją žr. Bach A. Deutsche Mundartforschung. — Heidelberg, 1950, S. 56, 76 et passim; rusišką šios knygos ištrauką vertimą žr. Бах А. Немецкая диалектология. — В кн.: Немецкая диалектография. М., 1955, с. 92—149). Vis dėlto čia pabrėžtina, kad šiaurės žemaičių tarmės tolydumas yra daug ryškesnis negu, pavyzdžiui, rytų aukštaičių tarmės, Tai, matyt, aiškintina didesne gyventojų migracija praeityje.

⁶ "On the phonemic level, dialects are recognized as different if their phonemic inventories differ from each other" (Stankiewicz E. On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology. — Word, 1957, vol. 13, No. 1, p. 51; plg. dar p. 45).

Švedų kalbininkas G. Hammarström patarė vadovauti pačių kalbėtojų intuijia – atsižvelgti tik į „dialektale Unterschiede einer Sprache, die von den Sprechern als solche aufgefaßt werden“⁷. Deja, šią idėją ir intuityviai lyg ir realią idėją vargu ar įmanoma praktiškai realizuoti. Nelabai galima pasikliauti ir informantų nuomonėmis, nes jas dažnai nulemia ne tiek lingvistiniai faktai, kiek įvairūs etnografiniai, kultūriniai ir apskritai socialiniai veiksniai⁸.

Daugiau vilčių išeiti iš aklavietės teikia matematinės statistikos metodai. Teoriniuose struktūrinės dialektologijos darbuose vienur kitur jau senokai užsimenama, kad tik statistika leistų objektyviai įvertinti santykinį įvairių izoglosų svorį ir atskirų požymių svarbą bei vietą sistemoje⁹. Bet ir toks izoglosų įvertinimas tik iš dalies tepašalintų subjektyvumą, nes juk pats tų ar kitų izoglosų pasirinkimas vis tiek priklausytų nuo tyrinėtojo valios bei išankstinio nusistatymo.

Kaip rodo žvalgomieji stebėjimai, objektyviausią hierarchinę šnektų klasifikaciją matematiniai metodai gali duoti tik tada, kai pradiniais tyrinėjimo duomenimis pasirenkamos ištisos kiekybinių charakteristikų sistemos, o ne atskiri požymiai. Kai pagrindinis šnektų leksikos fondas ir gramatinių morfemų (tiksliau – morfų) inventorius maždaug sutampa, tokiomis sisteminėmis charakteristikomis galima paprasčiausiai laikyti santykinį fonemų dažnumą. Struktūros ir teritorijos atžvilgiu artimesnėse šnektose fonemų dažnumų skirtumai turi būti mažesni, tolimesnėse šnektose – didesni.

Lyginti visas fonemas ne visada būtina ir prasminga. Jeigu ankstesni stebėjimai rodo, kad šnektos ryškiau skiriasi tik tam tikrais fonologinės sistemos fragmentais arba posistemiais, pakanka ištirti tik tų posisteminių fonemų dažnumus. Šiaurės žemaičių tarmėje (greičiausiai ir lietuvių kalbos tarmėse apskritai) tokiu relevantiniu arba kritiniu posistemiū laikytinos balsinės fonemos. Pirma, informantai žemaičiai, apibūdinami kaimynų kalbos ypatybes, paprastai nurodo tik leksikos, semantikos¹⁰ ir vokalizmo skirtumus; antra, ir iš tikrųjų šiaurės žemaičių šnektos reikšmingai skiriasi tik tam tikrų balsinių fonemų dažnumais¹¹ – priebalsių dažnumai, neskaitant mažmožių, yra maždaug vienodi visoje tarmės teritorijoje.

⁷ Hammarström G. Op. cit., S. 97.

⁸ Plg. Stankiewicz E. Op. cit., p. 47.

⁹ Žr., pvz., Ivić P. Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes. – Orbis, 1963, t. 12, No. 1, p. 128–130.

¹⁰ Leksikos ir semantikos skirtumus, nors jie ir labai krinta į akis nespecialistams, sunku panaudoti tarmių klasifikacijai, kadangi jie nesudaro aiškios sistemos ir, be to, labai priklauso nuo gana atsitiktinių kultūrinių bei socialinių aplinkybių (plg. Stankiewicz E. Op. cit., p. 46). Tai daugiau socialinių, o ne teritorinių dialektų skiriamieji požymiai: tarmės esmę sudaro fonologija (plg. Polák V. Contribution à l'étude de la notion de la langue et de dialecte. – Orbis, 1954, t. 3, No. 1, p. 97).

¹¹ Smulčiau žr. straipsnyje: Girdenis A. Šiaurės žemaičių fonemų dažnumai. – Kalbotyra, 1981, t. 32 (1), § 1 ir 7. Iš ten imti visi pirminiai šio tyrinėjimo duomenys.

§ 4. Skaičiuojant šiaurės žemaičių fonemų dažnumus, visas tarmės plotas buvo suskirstytas į keliolika zonų, skiriančiosi bent viena aiškia fonologine ypatybe¹². Iš jų smulkesniam tyrinėjimui atsirinkta 10 ryškiausiai diferencijuotų zonų: kretingiškių areale – Kretingos (KR; Kretingos ir Jokūbavo apylinkės), Darbėnų (DR; Darbėnai, Grūšlaukis, Laukžemis, Lenkimai, Palanga), Plungės (PL; Plungė, Ginteliškė, Kuliai, Notėnai, Plateliai, Stalgėnai, Šateikiai), Endriejavo (EN; Endriejavas, Judrėnai, Veiviržėnai, Vėžaičiai) ir Rietavo (RT; Rietavas ir jo apylinkės), telšiškių areale – Telšių (TL; Telšiai, Eigirdžiai, Lauko Soda, Viešvėnai, Žarėnai), Skuodo (SK; Skuodas, Aleksandrija, Dauškiai, Ylakai, Mosėdis, Šatės), Sedos (SD; Seda, Barstyčiai, Renavas, Varduva, Židikai), Tirkšlių (TR; Tirkšliai, Pievėnai, Pikeliai, Žemalė) ir Akmenės (AK; Akmenė, Alkiškiai, Kivyčiai, Klykoliai).

Kretingos zona, pavyzdžiui, sudaro tie kretingiškiai, kurie reguliariai vartoja fonemas $|t', d', p, b, v, m, \bar{e}, \bar{o}|$ ir nepažįsta NI tipo junginių nazalizacijos, būdingos Plungės zonai (plg. *nīkst* Krtn: *nī(n)kst* Pln 'nyksta'). Rietavo zonoje $[t, d, p, b, v, m]$ vartojami kaip $|t, d, p, b, v, m|$ alofonai, o $[\bar{e}, \bar{o}]$ tik sporadiškai tepasitaiko retais išimtiniais atvejais. Skuodo zona apima telšiškius, turinčius fonemas $|t', d'|$, bet praktiškai nevartojančius $[\bar{e}, \bar{o}]$, Akmenės zona – telšiškius, kurių tradicinėje tarmėje nėra fonemų $|t', d', p, b, v, m, \bar{e}, \bar{o}|$ ir t. t.¹³

Siekiant didesnio apibendrinimo ir griežtumo, aiškios periferinės ir tarpinės šnektos netyrinėtos, todėl šiame darbe nekalbama, pavyzdžiui, apie Kalnalio ir Salantų punktus, artimus Kretingos ir Plungės zonoms, Alsėdžių, Lieplaukės, Nevarėnų punktus, artimus Sedos, Telšių ir iš dalies Tirkšlių zonoms, ištisia tarpinę Leckavos – Mažeikių – Laižuvos – Vieškinių zoną, pietrytinę Jarpolės – Luokės – Tryškių periferiją, artimą Telšių zonai ir t. t.

Smulkiau fonemų dažnumų tyrinėjimo metodika aprašyta 11 išnašoje minėtame straipsnyje, todėl apie ją čia nekalbėsime. Tik priminsime, kad kiekvienai zonai atstovavo atsitiktinai parinktos rišlių magnetofono įrašų atkarpos (maždaug po 100 fonemų), kurių apimtis – 12 000 fonemų. Visų dešimties punktų tekstai sudarė 120 000 fonemų.

§ 5. Atskirų zonų balsinių fonemų santykiniai dažnumai rasti tokie (žr. 1 lent.; skaitmenys reiškia procentus visų tekstuose rastų fonemų atžvilgiu).

Bendrasis balsių dažnumas tarmėje labai pastovus: šios fonemos sudaro $41,99 \pm 0,30\%$ visų fonemų; jų santykis su priebalsiais – 1 : 1,38 (100 balsių tenka 138 priebalsiai). Bendrojo dažnumo svyravimai labai nežymūs ($v^{14} = 0,71\%$) – jie visai atsitiktiniai ir todėl negali būti laikomi patarnių ar šnektų skiriamaisiais požymiais.

Skiriamaisiais tarminių zonų požymiais galima laikyti tik atskiru balsių dažnumus ir ypač dažnumų skirtumus, nes, kaip matyti iš 1-osios lentelės, jie smarkiai įvairuoja ir, svarbiausia, labai priklauso nuo zonų gegorafinės padėties. Kuo šnektos artimesnės, tuo balsių (ypač e, o, i, e, u) dažnumai panašesni; kuo šnek-

¹² Žr. ten pat, § 1 (ir išn. 3).

¹³ Žr. ten pat, išn. 3.

¹⁴ Čia v reiškia variacijos koeficientą, randamą pagal formulę $v = \frac{s}{\bar{x}} \cdot 100\%$, kur s – standartinis nukrypimas, \bar{x} – aritmetinis vidurkis (šiuo atveju – vidutinis bendrasis balsių dažnumas).

Šiaurės žemaičių balsinių fonemų dažnumai (%)

	KR	DR	PL	EN	RT	TL	SK	SD	TR	AK
/a/	13,65	12,67	13,57	13,61	13,16	13,81	12,65	13,06	13,03	12,90
/e/	9,37	9,05	8,21	8,25	8,52	7,65	8,30	8,17	7,23	7,28
/o/	5,54	5,49	5,55	5,18	4,24	3,25	4,35	3,65	4,01	3,85
/i/	2,23	2,63	2,62	2,72	2,76	3,81	3,09	3,62	4,15	4,50
/e/	2,07	2,32	2,47	2,07	1,82	1,73	3,02	3,17	3,13	2,73
/uo/	2,13	2,50	2,35	2,47	2,50	2,83	2,37	2,65	1,96	1,99
/u/	1,36	1,23	1,33	1,97	2,09	3,03	2,26	2,69	2,75	3,07
/ie/	1,35	1,54	1,22	1,27	1,62	1,58	1,38	1,64	1,73	1,38
/ā/	1,14	1,18	1,44	1,37	1,67	1,58	1,18	1,03	1,21	1,27
/ī/	1,07	1,14	1,02	1,15	1,41	1,03	1,13	0,92	0,72	1,01
/ū/	1,18	0,87	0,90	0,94	1,04	0,79	1,10	0,90	0,90	1,19
/ē/	1,00	0,98	0,87	1,05	0,93	1,01	0,82	0,85	0,89	0,34
/ō/	0,33	0,22	0,08	0,11	0,13	0,01	0,10	0,06	0,10	0,07
/ē/	0,01	0,01	0,04	0,02	0,01	0,02	0,03	0,06	0,08	0,04

tos labiau nutolusios viena nuo kitos, tuo smarkiau skiriasi jų balsių dažnumai. Vadinasi, teritorijos ir struktūros atžvilgiu artimų dialektų balsių dažnumų skirtumų suma turi būti mažesnė, tolimų dialektų – didesnė.

Ši preliminarinė išvada leidžia formuluoti tokį dialektų artimumo indeksą:

$$I_{xy} = \sum_{i=1}^n |p_{i(x)} - p_{i(y)}|.$$

Čia $p_{i(x)}$ reiškia kurios nors fonemos dažnumą viename dialekte (zonoje), $p_{i(y)}$ – tos pačios fonemos dažnumą kitoje zonoje; n reikšmė šiuo atveju yra 14, nes visose zonose turime po keturiolika fonemų¹⁵. Taigi bet kurių dviejų dialektų (zonų) artimumo indeksu laikysime atskirų balsių dažnumų skirtumų absoliučių reikšmių sumą¹⁶. Pavyzdžiui, Kretingos ir Darbėnų zonų artimumo indeksas gaunamas taip:

$$I_{KD} = \sum |p_{i(K)} - p_{i(D)}| = |13,65 - 12,67| + |9,37 - 9,05| + |5,54 - 5,49| + |2,23 - 2,63| + |2,07 - 2,32| + |2,13 - 2,50| + |1,36 - 1,23| + |1,35 - 1,54| + |1,14 - 1,18| +$$

¹⁵ Įdomu, kad visose zonose bent sporadiškai vartojami /ē/ ir /ō/ – net ir ten, kur bk. *e*, *a* atliepia *ei*, *ou* ar *eⁿ*, *oⁿ*, fonemą /ō/ gali turėti pagalbinis veiksmazodis *lōb(s)*; ir /ē/, ir /ō/ visose zonose gali pasirodyti įvardžiuotiniuose žodžiuose (pvz., *gerēje* || *gerėjė* 'gerieji' Dr).

¹⁶ Paprasčiau sakant, sumuodami dažnumų skirtumus, neatsižvelgsime į jų ženklus – laikysime, kad tie skirtumai visais atvejais teigiami (arba, skaičiuodami tuos skirtumus, visada iš didesniojo dažnumo atiminsime mažesnįjį).

$$+ |1,07 - 1,14| + |1,18 - 0,87| + |1,00 - 0,98| + |0,33 - 0,22| + |0,01 - 0,01| = 0,98 + 0,32 + 0,05 + 0,40 + 0,25 + 0,37 + 0,13 + 0,19 + 0,04 + 0,07 + 0,31 + 0,02 + 0,11 + 0 = 3,24.$$

§ 6. Atlikus skaičiavimus, gauti šie visų dešimties zonų artimumo indeksai (žr. 2 lent.)

2 lentelė

Zonų artimumo indeksai (I_{xy})

Zonos	DR	PL	EN	RT	SK	SD	TL	TR	AK
KR	3,24	3,46	3,87	6,07	6,85	9,32	9,90	10,32	10,49
DR	—	3,22	3,89	4,91	4,93	7,40	9,56	9,00	9,79
PL		—	2,23	5,03	4,99	6,80	8,06	8,18	8,71
EN			—	3,26	4,28	6,33	6,51	7,87	8,40
RT				—	3,90	5,49	5,89	7,09	7,90
SK					—	3,55	7,45	4,97	5,48
SD						—	4,90	3,22	5,03
TL							—	6,06	6,13
TR								—	3,05

Įsižiūrėję į lentelę, lengvai pastebime, kad gretimų zonų artimumo indeksai visur mažesni, o tolimesnių zonų — didesni. Ypač gerai tai matyti pirmojoje, antrojoje ir ketvirtojoje lentelės eilutėje. Pavyzdžiui, Kretingos zona ribojasi su Darbėnų ir Plungės zonomis — atitinkami indeksai yra gana maži: 3,24 ir 3,46; tuo tarpu indeksas, siejantis kiek tolimesnes Kretingos ir Endriejavo zonas, yra jau 3,87. Ir kiti eilutės indeksai sparčiai auga, didėjant zonų nuotoliui nuo Kretingos. Panašus vaizdas ir kitose eilutėse.

§ 7. Norėdami susidaryti visai aiškų zonų tarpusavio santykių vaizdą, pasinaudokime viena iš hierarchinio grupavimo („klasterinės“ analizės¹⁷) procedūrų — vadinamuoju vidurkių metodu¹⁸. Nuo kiek dažniau mūsų kalbotyroje minimo maksimumų metodo jis skiriasi tik tuo, kad čia kiekviename procedūros žingsnyje, sujungus artimiausias klases į vieną, naujai klasei atstovauja ne didžiausias iš ankstesnių indeksų, bet abiejų indeksų reikšmių vidurkis¹⁹.

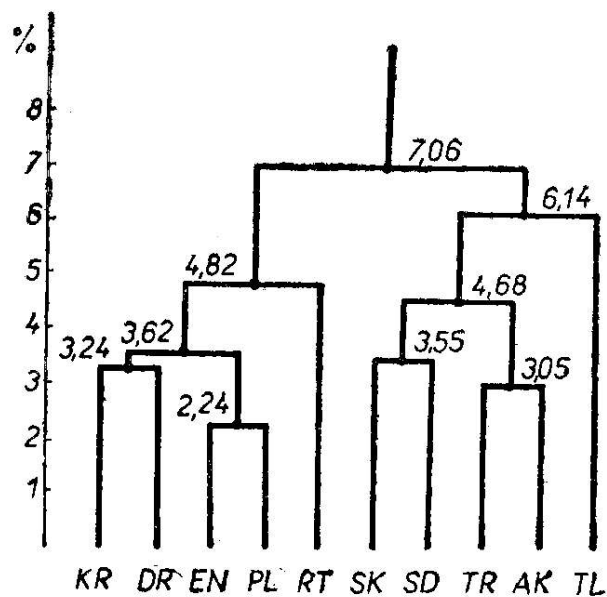
¹⁷ Šis „terminas“, pamažu pradedamas vartoti mūsų mokslo darbuose, laikytinas neišversta svetimybe (plg. an. *clustering*).

¹⁸ Pirmą kartą lietuvių kalbotyros istorijoje hierarchinio grupavimo procedūros aprašytos ir panaudotos straipsnyje: Pakerys A. Lietuvių bendrinės kalbos balsių diferencinių požymių hierarchija. — *Kalbotyra*, 1974, t. 26 (1), p. 37 tt. (žr. dar 19-oje šio str. išnašoje minima literatūra).

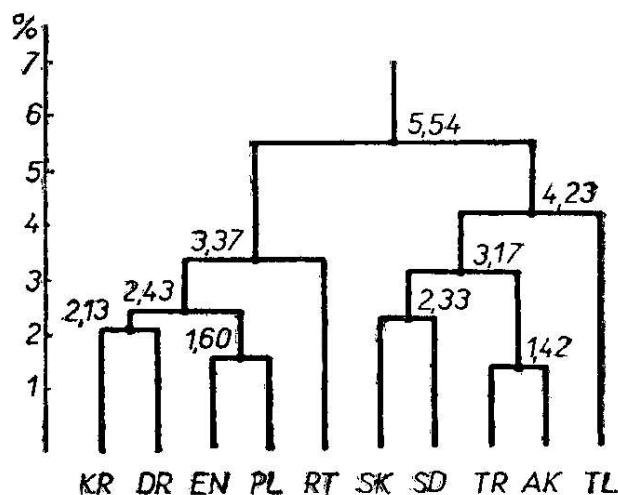
¹⁹ Šio metodo panaudojimo lietuvių kalbotyroje pavyzdį žr. Žilinskienė V. Lietuvių publicistikos tekstų kalbos dalių koreliacinė ir klasterinė analizė. — *Kalbotyra*, 1981, t. 32 (1), p. 122 tt. (ten glaustai aprašomas ir pats metodas).

Procedūra pradėdama nuo mažiausio indekso 2,24, siejančio Endriejavo ir Plungės zonas (žr. 2-osios lent. 3 eilutės ir 3 stulpelio susikirtimą), ir tęsiama tol, kol visos zonos ir tarpiniai poklasiai susijungia į vieną bendrą klasę. Galutinis analizės rezultatas yra ši hierarchinė šiaurės žemaičių tarmės klasifikacija (žr. pav. 1).

Kaip matyti iš dendrogramos, šiaurės žemaičių tarmė pirmiausia natūraliai skyla į dvi dalis, visiškai sutampančias su įprastinėmis kretingiškių (vakarinių dounininkų) ir telšiškių (rytinių dounininkų) patarmėmis. Kairiojoje (kretingiškių) šakoje Rietavo zona kontrastuoja visiems kitiems kretingiškiams, dešiniojoje (telšiškių) šakoje Telšių zona panašiai kontrastuoja likusiems telšiškiams. Taigi galima sakyti, kad Rietavas sudaro kretingiškių tarmės periferiją; telšiškių tarmėje tokią padėtį užima Telšių zona²⁰. Likusieji kretingiškiai toliau skyla į šiaurės vakarų (KR+DR) ir pietryčių (EN+PL) dalį. Telšiškių teritorijoje išsiskiria vakarinė (SK+SD) ir rytinė (AK+TR) dialektų grupė. Paskutinę klasifikacijos pakopą sudaro mūsų pradinis skirstymas – atskiros šnektų zonos. Toliau jau beturėtume tik konkrečias šnektes.

1 pav. Šiaurės žemaičių tarmės hierarchinė klasifikacija (pagal balsinių fonemų dažnumus)

2 pav. Šiaurės žemaičių tarmės skirstymo pagal trumpuosius balsius dendrograma

§ 8. Įsidėmėtina, kad visi mūsų grupavimai – nuo stipriausio iki silpniausio – yra geografiškai motyvuoti: kiekvienas procedūros žingsnis sujungia tik gretimas zonas arba gretimus stambesnius tų zonų junginius. Tai rodo, kad klasifikacija yra natūrali ir realistiška. Neprieštarauja ji ir informantų intuicijai. Pavyzdžiui, Kretingos apylinkių žmonės paprastai būna tikri, kad jų ir Darbėnų šnektos yra vienodos, bet neigia savo kalbinį artimumą plungiškiams. Tirkšliškiai mano, kad keisčiausiai

²⁰ Taigi Telšiai nėra kalbinis telšiškių patarmės centras. Tikru šios patarmės branduoliu, matyt, laikytina Sedos zona, nes joje nuosekliausiai išlaikyti visi esminiai šios tarmės bruožai.

kalbą Telšių krašto žemaičiai; jie kartais pamini (tiesa, jau nepalyginamai rečiau) vieną kitą savitesnį sediškių kalbėjimo bruoželį, bet paprastai nieko tikro (bent jau neigiamo) nepasako apie akmeniškių tarmę. Turėtų būti reikšmingas ir tas faktas, kad šis tyrinėjimas šiaurės žemaičius suskaido į dvi tas pačias pagrindines patarmes, kurias intuityviai skyrė prityrę dialektologai.

Visa tai įgalina mus tvirtinti, kad šiaurės žemaičių šnektų ir patarmių santykiai iš tikrųjų yra tokie, kokius čia atskleidėme. Panaudotasis metodas parodė realią teritorinę tarmės struktūrą.

§ 9. Pažymėtina, kad tą pačią šiaurės žemaičių tarmės klasifikaciją galima gauti, remiantis vien trumpųjų balsių dažnumais. Nesigilindami čia į konkrečius artimumo indeksus (savo esme jie sutampa su 2-osios lent. duomenimis), panagrinėkime tik šio skirstymo dendrogramą (žr. 2 pav.). Nereikia didesnio atidumo, kad pastebėtume, jog ši schema skiriasi nuo ankstesniosios (1 pav.) tik konkrečiomis indeksų reikšmėmis – visa kita sutampa iki mažiausių smulkmenų.

Taip, be abejo, yra todėl, kad visų balsių dažnumų santykius lemia apskritai daug dažniau vartojami trumpieji balsiai. O trumpųjų balsių dažnumai yra ypač „jautrūs“ šnektų geografinei padėčiai.

Turint galvoj šiuos faktus, klasifikuodami ir grupuodami kitų tarmių šnektas, galėtume remtis vien trumpųjų balsių dažnumais.

§ 10. Dabar galima sudaryti ir loginį gautosios klasifikacijos modelį, grindžiamą griežtais skiriamaisiais požymiais.

Požymiais, įgalinančiais gauti loginę šnektų klasifikaciją, sutampančią su ta klasifikacija, kurią ką tik atradome, laikytinos šios fonologinės bei fonetinės ypatybės:

- 1) balsių asimiliacija *resp.* jos nebuvimas,
- 2) nosiniai e^n, o^n (ar atitinkami junginiai) \sim bk. e, a *resp.* \bar{e}, \bar{o} arba $ei, ou \sim$ bk. e, a ,
- 3) $N\bar{I}$ tipo junginių nazalizacija *resp.* tų junginių išlaikymas,
- 4) fonemų $|t', d'|$ buvimas *resp.* nebuvimas,
- 5) reguliarios fonemos $|\bar{e}, \bar{o}| \sim$ bk. e, a *resp.* nereguliarus šio tipo garsų vartojimas.

Adekvatų klasifikacijos modelį gausime tik pasirinkę šią, o ne kurią nors kitą požymių hierarchinę tvarką, nes vien *ex definitione* skirstymas turi būti hierarchinis.

Loginės klasifikacijos lentelė, sudaryta tais pačiais principais, kaip analogiškos fonemų identifikavimo matricos, būtų tokia (žr. 3 lent.)²¹.

Pagal šią lentelę galima sudaryti dendrogramą (žr. 3 pav.), panašią į fonemų „medžius“. Tik dendrogramos šakos čia suderintos su atitinkamais 1 ir 2 pav. išsišakojimais, todėl jų tvarka nerodo, kur turimi teigiamieji ir kur neigiamieji požymiai.

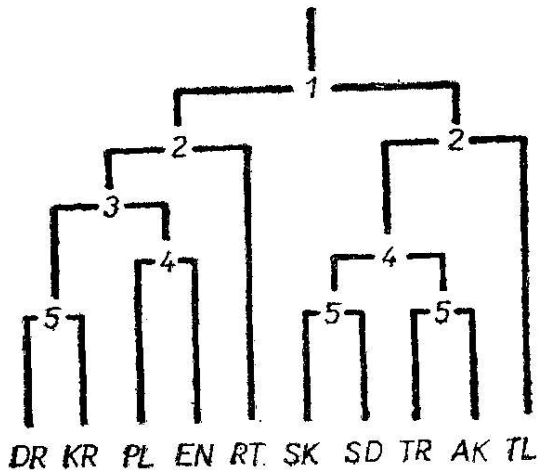
§ 11. Dabar lieka tik suteikti kiekvienai patarmei bei šnektų grupei tam tikrus pavadinimus.

²¹ Toks tarmių klasifikacijos pateikimas mūsų dialektologijoje jau turi šiokią tokią tradiciją (plg. Girdenis A., Zinkevičius Z. Min. str., p. 146).

Loginis šiaurės žemaičių tarmės klasifikacijos modelis

(Pliusai reiškia atitinkamo požymio buvimą, minusai – jo nebuvimą; nuliais žymimi atitinkamoms šnektų grupėms nebūdingi arba joms skirti nenaudojami požymiai.)

Skiriamieji požymiai	DR	KR	PL	EN	RT	SK	SD	TR	AK	TL
1) balsių asimiliacija	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
2) $e^n, o^n \sim bk. e, a$	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
3) $N\bar{I} \rightarrow N\bar{I}(N)$	-	-	+	+	0	0	0	0	0	0
4) $ t', d' $	0	0	+	-	0	+	+	-	-	0
5) $ \bar{e}, \bar{o} \sim bk. e, a$	-	+	0	0	0	-	+	+	-	0

3 pav. Loginio klasifikacijos modelio dendrograma

Laikantis principų, kuriais sudaryti naujosios mūsų tarmių klasifikacijos terminai, teiktina tokia pavadinimų sistema:

I. Kretingiškiei:

1. Periferiniai: RT.

2. Neperiferiniai:

a) šiaurės vakarų: **DR + KR**²².

b) pietryčių: **PL + EN**.

II. Telšiškiei:

1. Periferiniai: TL.

2. Neperiferiniai:

a) vakariniai: **SK + SD**.

b) rytiniai: **TR + AK**²³.

²² Pusjuodžiu šriftu spausdinami tipiškėsnų (centrinų) zonų pavadinimai.

²³ Zonų hierarchiją galima ypač vaizdžiai parodyti formulėmis $[(DR + KR) + (PL + EN)] + RT$ ir $[(SK + SD) + (TR + AK)] + TL$, kur paprastas kursyvas reiškia atitinkamos zonų grupės branduolį, pusjuodis kursyvas – visos patarmės branduolį, petitas – pačias periferiškiausias ir netipiškiausias atitinkamų patarmių zonas (juo galėtume žymėti ir čia nenurodytas tarpines zonas).

Šioje klasifikacijos schemoje galima nesunkiai rasti vietas ir čia nenagrinėtiems tarpiniams bei pereiginiams dialektams, nes ir jiems puikiausiai tinka tie patys (3 lent.) skiriamieji požymiai. Pavyzdžiui, Papilė ir Vegeriai neabejotinai skirtini neperiferinių rytinių telšiškių Akmenės zonai, Luokė ir Tryškiai – periferinių telšiškių pakraščiai, Alsėdžiai – vakarinių telšiškių Sedos zonai, Kartena – neperiferiniams pietryčių kretingiškiams (matyt, Plungės zonai) ir t. t. Tačiau detalesnis šių grynai „techninių“ mažmožių svarstymas jau būtų ne šio straipsnio tema. Vienintelis mūsų tikslas buvo parodyti ir kartu įrodyti, kad egzistuoja objektyvi ir natūrali šiaurės žemaičių šnektų hierarchija, kurią galima atskleisti, remiantis fonostatistinėmis metodais ir sumodeliuoti pagal griežtus skiriamuosius požymius.

§ 12. Reikia manyti, kad nustatytoji hierarchinė šiaurės žemaičių tarmės teritorinė struktūra nėra gryno atsitiktinumo dalykas. Ji, be abejo, turi būti susidariusi dėl įvairių ekstralingvistinių (istorinių, politinių ir apskritai socialinių) priežasčių, kurias (bent jau iš principo), matyt, įmanoma išaiškinti. Pavyzdžiui, jau dabar galima (žinoma, labai atsargiai) spėti, kad neperiferiniai šiaurės vakarų kretingiškiai yra pačios „kuršiškiausios“ šiaurės žemaičių šnektos, nes čia daugiausia randame reiškinių, rodančių stiprią kiek skirtingų baltiškų dialektų sąveiką. Galima būtų spekuliuoti, kad dėl kuršių įtakos atsiradę reiškiniai spinduliavo kaip tik iš šios dialektų grupės ir t. t. Bet tai jau kito tyrinėjimo tema²⁴.

ИЕРАРХИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СЕВЕРОЖЕМАЙТСКОГО НАРЕЧИЯ

Резюме

Предлагается подробная иерархическая классификация северожемайтских говоров литовского языка, полученная методом иерархического группирования диалектальных зон на основании разностей частоты гласных фонем. Результаты исследования представлены в 3 таблицах и 3 древообразных схемах.

²⁴ Keletą naujesnių samprotavimų šiuo klausimu žr. Girdenis A. Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje. – Kn.: Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 19–26.